

UN NOU MONUMENT EPIGRAFIC PRIVITOR LA VEXILLATIO CAPIDAVENSIVM IN MEMORIAM RADU FLORESCU

Ioan C. OPRÎȘ

Numele de evidentă rezonanță getică al Capidavei poate fi urmărit, grație unor notorii surse literare, începând din epoca Principatului și până în epoca medio-bizantină. Toponimul apare sub formele *Capidava* (în *Itin.Ant.* 224, 3; *Not.Dign.*, Or., XXXIX, 13), *Calidava* (în *Tabula Peutingeriana* VIII, 3), *Cappidava* sau *Capidapa* (la *Geogr.Rav.* 179, 3 și 186, 15) și, în sfârșit, *Kapídaba* (la Hierokles, în *Synecdemus*, 437, 10; Constantin Porphyrogenitus, *De thematibus*, 47, 15).

Pe de altă parte, o investigare rapidă a atestărilor epigrafice cunoscute ne arată că denumirea antică a cetății de pe limesul danubian se regăsește pentru întâia oară în inscripția unui impozant monument funerar din secolul al II-lea p.Chr., descoperit la sfârșitul secolului al XIX-lea la Ulmetum, încă înaintea săpăturilor lui Vasile Pârvan din cetatea central dobrogeană. Importantul personaj menționat de acest *cippus* funerar este C. Iulius Quadratus, conducător local romanizat sau descendent al unui asemenea personaj – *princeps loci* (ce locuia în sau pe lângă *vicus*-ul de la Ulmetum) –, îndeplinind și rolul administrativ de *quinquennalis territorii Capidavensis*¹.

Cea de-a doua inscripție² invocată în rândurile de față constituie totodată și unul dintre ultimele monumente dedicate divinităților păgâne la sfârșitul sec. III – prima parte a sec. IV p.Chr. Este mai precis un altar votiv, dedicat de Aurelius Valens, *praepositus equitum Scutariorum pro salute sua et vexillationis Capidabesium*, zeului Herron – Herrone. Ea provine, după toate probabilitățile, din același important sit de la limita răsăriteană a *territorium*-ului *Capidavense*. Faptul acesta a

¹ ISM V, 77: *C(aius) Iul(ius) C(ai) f(ilii) Quadr[at(us)]/ memoriam si-/ bi et Iuliae Te-/ rentiae con-/ iugi suae se vi-/ vo per liberos/ suos fecit lo-/ ci princeps/ quinquenn-/ alis territo[r]ii/ Capidavensis*. Despre personajul de la Ulmetum, vezi la Alexandru Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană (secolele I-III e.n.)*, București, 1977, p. 66-68, 104; idem, *La Dobroudja aux Ier-IIIe siècles n.è.*, în Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991, p. 82, 111.

² IGLR, 220, *Capidava*, p. 230-232 = *[De]o s[a]nc[to]/ Herrone Aur(elius)/ Valens pre(positus) e[q](itum)]/ Scut(ariorum) pro s(alute) su-/ [a] et vexillat(ionis)/ [C]apidabe-/ [si]um ara(m)/ [p]osuit*.

fost deja în mod judicios observat de Em. Doruțiu Boilă, în urmă cu mai bine de două decenii, la vremea publicării volumului *Inscriptiones Scythiae Minoris, V. Capidava-Noviodunum-Troesmis*³.

Și dacă specialiștii sunt în chip unanim de acord asupra unității militare ce succede în garnizoana de la Capidava, *Cuneus equitum Solensium*, atestată până acum doar literar în *Not. Dign. (Or., XXXIX, 13)*, o serie de complicații persistă încă referitor la identificarea unității(lor) menționate în inscripția amintită mai sus. Astfel, Grigore Florescu, primul său editor, considera că textul dedicației ar cuprinde două unități auxiliare distincte: *equites scutarii* și *vexillatio Capidavensium*. Cea dintâi ar fi fost tot una cu acel *Cuneus equitum scutariorum* cunoscut nouă din *Notitia Dignitatum (Or., XXXIX, 12)*, care-i și fixa sediul la Sacidava; cea de-a doua ar reprezenta, potrivit reputatului epigrafist, un detașament din *Cuneus equitum Solensium*⁴ sau din *Legio II Herculia*, cu sediul la Troesmis⁵. Ocazia care ar fi atras recunoștința comandantului garnizoanei de la Capidava, materializată în punerea inscripției, ar fi fost cea provocată de un atac al barbarilor, în contextul confruntărilor dintre Constantin și Licinius, care ar fi slăbit linia de apărare a limesului. Momentul propus este imediat după 323, după lupta de la Adrianopole, când Constantin, învingând pe Licinius, a restabilit ordinea la Dunărea de Jos⁶. Mai mult, Grigore Florescu deduce că cele două garnizoane ar fi trebuit să fie și apropiate, motiv pentru care localiza Sacidava imediat la nord de Capidava, în actualul sat Topalu sau la sud, în com. Seimenii Mari⁷.

În sinteza sa antebelică, observând totodată incongruența informațiilor inscripției cu cele conținute de *Not. Dign.* privind denumirile trupelor staționate la Capidava și Sacidava, R. Vulpe afirma (la sugestia lui C. Daicoviciu) că *vexillatio* își afla sediul la Capidava și că ea reprezenta un detașament din corpul mai mare de *equites scutariorum* cu garnizoana în altă localitate din apropiere, conduși de un *praefectus*. R. Vulpe estima că unitatea de *equites* s-ar fi putut găsi efectiv într-o primă etapă la Capidava, pentru a se stabili definitiv la Sacidava (după anul 325)⁸.

³ ISM V, p. 30: „O îndoială în privința localizării Capidavei persistă totuși, căci până acum n-a fost descoperită pe loc nici o inscripție care să menționeze numele Capidavei. Ambele documente care păstrează numele localității au fost găsite la Ulmetum. Inscripția de la sfârșitul secolului al III-lea sau începutul secolului al IV-lea pusă de un detașament al unei unități de *equites scutarii* nu aduce nici ea dovada decisivă, căci se pare că *equites scutarii* nu-și aveau garnizoana la Capidava”. *Contra*, vezi IGLR, p. 232: „Inscripția constituie primul document epigrafic, care pomenește numele antic *Capidava*. Deși nu i se cunoaște locul exact de descoperire, altarul trebuie atribuit Capidavei”. În același sens, vezi și Al. Barnea, *La Dobroudja aux IVe-VIIe siècles n.è.*, în Al. Suceveanu, Al. Barnea, *op.cit.*, p. 212 și n. 261.

⁴ Gr. Florescu, *Monumentum epigraphicum ineditum e Scythia Minore*, în vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 136.

⁵ Gr. Florescu, *Monumente epigrafice și sculpturale*, în Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică, I*, București, 1958, p. 121. Acest punct de vedere va fi preluat și de I. Barnea, *Perioada Dominatului*, în R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei. Romanii la Dunărea de Jos*, vol. II, București, 1968, p. 373.

⁶ *Ibidem*, loc.cit.

⁷ Gr. Florescu, loc.cit.

⁸ *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 305-306.

Aparenta contradicție între sursa literară și inscripțiile cunoscute trebuie rezolvată, ținând cont de faptul că, alături de acest *Cuneus equites Scutariorum* – unitate cantonată la Sacidava, potrivit *Not.Dign.* (Or., XXXIX, 12) – asemenea detașamente se mai întâlnesc în Moesia Secunda, la Securisca, Iatrus și Appiaria, menționate de aceeași sursă literară (Or., XL, 11, 13, 16).

Până la aflarea de noi dovezi, interpretarea lui R. Vulpe rămâne valabilă, chiar și dacă s-a remarcat deja (și pe bună dreptate), că asemenea unități se distingeau în epocă nu după garnizoană, ci după numărul purtat inițial⁹, apelarea de *vexillatio* fiind utilizată doar pentru că existau mai multe formațiuni de același tip, ca și cum ar fi fost detașate dintr-o mai mare unitate comună¹⁰. Rezultă, așadar, lăsând deoparte alte interpretări, că era vorba la Capidava de o singură formațiune, *vexillatio equitum scutariorum* – amintită de o a doua dedicație cunoscută¹¹ – și devenită mai apoi *cuneus equitum scutariorum* și stabilită la Sacidava după anul 325¹².

Contribuția noastră epigrafică se concentrează asupra unui monument funerar inedit, fragmentar, descoperit în poziție secundară în cursul propriilor săpături arheologice din campania anului 1997, în sectorul III al cetății Capidava. Acesta este realizat din calcar alb și a fost tăiat în antichitate pe întreaga sa lungime, în vederea reutilizării ca material de construcție. Piesa măsoară 1,35 x 0,30 x 0,30 m și se distinge între monumentele cunoscute la Capidava printr-o dublă noutate: prima cu semnificație epigrafică, după cum se va vedea în rândurile de mai jos, cât și una de ordin artistic, date fiind elemente decorative absolut inedite pentru provincia romană de la Dunărea de Jos.

În câmpul superior, care măsoară 30 cm în lățime și 40 în lungime, pot fi

⁹ Vezi, spre exemplificare, IGLR, 110, pentru o inscripție de la Histria: ... *d[e]/vixillatio-/n[e] XII cata-/fractari(or)um* ...

¹⁰ A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 114-115, inclusiv pentru inscripția de la Odessos, care amintește pe veteranul Flavius Victorinus și, iarăși o trupă purtând un număr (în sensul discuției de mai sus), *vexillatio II scutariorum*.

¹¹ O placă de calcar (dedicație pusă de un veteran lui *Deus Sanctus Aeternus*), aparținând în mod indubitabil Capidavei, în timpul săpăturilor arheologice din turnul mare de pe latura de vest: Gr. Florescu, *op.cit.*, nr. 44, p. 119-122 = IGLR, nr. 221: *Deo san[cto] aeterno/ ... providentia cuius locus/ ... et an I orum Vales/ ... mins veteranus/..... vixillati-/ [onis equitum sc]utarior-/ [um] u /m et ex vo[to]/[p]ro sal[utem] suam/.....filiorum suorum/ r s[u]orum et pro solida/ tutela iae popularum gratias refert/.....deu.*

¹² Vezi Al. Barnea, *op.cit.*, p. 212. *Contra* unei datări în secolul al IV-lea, vezi IGLR, p. 232: potrivit lui Em. Popescu, nu trebuie pierdut însă din vedere și faptul că în epocă se produc profunde reforme de ordin militar, motiv pentru care în organizarea militară a Scythiei sunt de admis două faze distincte pentru sfârșitul secolului al III-lea și la începutul celui următor (cel puțin pentru unele trupe): aceea din vremea lui Dioclețian și cea din timpul lui Constantin cel Mare. *Equites* din inscripția noastră ar aparține primei faze, abia în vremea celui de-al doilea împărat fiind organizați *cunei*. Potrivit reputatului epigrafist, pentru această datare timpurie pledează și faptul că altarele sunt dedicate unor divinități păgâne (*Hero*, divinitate tracică, respectiv *Deus Sanctus Aeternus*, divinitate orientală, identificată cu *Sol*), ceea ce se întâmplă foarte rar după anii 322-323, când raporturile dintre Licinius și Constantin sunt rupte definitiv. Apoi, după anul 322 chipul zeului *Sol* nu mai apare pe monede, motiv pentru care nu este de acord cu datarea lui Gr. Florescu, ulterioară anului 323.

observate succesiv următoare: astfel, în chenarul superior (cu o înălțime de 24,5 cm), apar în stânga o coloană canelată (torsadată), iar în acroteră trei frunze de lotus (sau acant) cu vârfurile întoarse spre stânga (spre exterior). Mai important este cel de-al doilea element decorativ, respectiv o porțiune dintr-un fronton triunghiular (25 x 30 cm lățime), urmat de un cadru drept, care face legătura cu chenarul inferior. Dimensiunile măsurate ale frontonului permit calcularea lățimii inițiale a monumentului (adică chenarul și câmpul inscripționat), acesta ajungând – după calculele noastre – la 65 cm.

În chenarul inferior (înalt de 40 cm), pot fi observate la stânga o coloană cu capitel de tip corintic. În câmpul afectat basoreliefului pot fi observate, mai departe, o piesă de mobilier (masă ?; casetă ?; coș ?; urnă ?; ladă ?), decorată cu un model traforat. Pentru această reprezentare artistică nu există în acest moment analogii cunoscute. Singura piesă de mobilier ce ar putea fi invocată pentru blatul superior circular și plat, continuată cu elemente de sprijin în rețea, este o masă pliantă, pentru care avem analogii din argint în tezaurul de la Hildesheim și în Pannonia, la Polgárdi¹³. Deasupra acesteia se găsește un vas cu corp globular și cu gât foarte lung (amforă ?), ce pare a fi decorat cu fructe sau flori, poate chiar ciorchini de struguri. În partea dreaptă a câmpului, mai pot fi văzute doar picioarele unui personaj secundar (servitor), orientat spre dreapta.

Câmpul inferior, la interiorul căruia apare și inscripția, este delimitat de un prim chenar decorat cu vrejuri de viță, ciorchini de struguri și frunze stilizate (măsurând 11 cm la partea superioară și de 13 cm pe laterală). Urmează un al doilea cadru, mărginind chiar câmpul inscripției, tăiat oblic spre interior și lat de 10 cm.

Câmpul inscripționat propriu-zis măsoară 51 x 9 cm. Textul are 13 rânduri trasate, liniile de scriere fiind bine marcate și săpate, iar mărimea literelor este de 2,7 cm pentru r. 1, iar pentru r. 2-13 de 3,1 cm.

Din punct de vedere tipologic, piesa se încadrează în categoria stelelor danubiene cu fronton și acrotere laterale înscrise, suprafața pieselor fiind împărțită în două câmpuri, cel pentru relief, respectiv cel al inscripției¹⁴. Pentru Moesia Inferior, exceptând o serie relativ compactă din teritoriul orașului Nicopolis ad Istrum, asemenea piese se concentrează în zona central dobrogeană.

¹³ Pentru bibliografia tezaurului de la Hildesheim, vezi S. Künzl, s.v. *Hildesheimer Silberfund*, în *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, XIV, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1999, p. 572-574 (*dreibeiniger Klapptisch*); A. Kaufmann-Heinimann, *Götter und Lararien aus Augusta Raurica*, *Forschungen in Augst*, 26, Augst, 1998, p. 81, nr. 189 (*Klappgestell*). Cea de-a doua asemenea piesă cunoscută este masa pliantă (*Zusammenklappbarer Tisch - Silberquadripus*) de la Polgárdi, datată în sec. IV p.Chr.: vezi *An der Grenze von Orient und Okzident. Die Geschichte der Völker auf Ungarischem Boden 400000 v.Chr. - 804 n.Chr.*, Führer durch die archäologische Ausstellung des Ungarischen Nationalmuseums, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2003, p. 102-103, fig. 77-78.

¹⁴ Maria Alexandrescu-Vianu, *Contribution à une classification des stèles funéraires de la Mésie Inférieure*, Dacia, N.S., 17 (1973), clasa AB, tipul VIII, p. 219-220, 228, pl. VIII; Sven Conrad, *Die Grabstelen aus Moesia Inferior. Untersuchungen zu Chronologie, Typologie und Ikonografie*, Casa Libri, Leipzig, 2004, tip I (Profilgerahmte Stelen mit Dreiecksgiebel), forma I c (mit eingeschobenem Relieffeld), p. 44-45, Taf. 11, 15. Vezi și Z. Covacef, *Arta sculpturală în Dobrogea romană. Secolele I-III*, Cluj-Napoca, 2002, p. 202-219, pentru stelele funerare, schemele și mobilierul funerar înfățișat pe acestea.

Ele sunt realizate de către lăpiciști în primul rând la Tomis, urmând numeric piesele de la Capidava și Ulmetum, enumerarea putând continua și cu alte câteva monumente de la Axiopolis, Sacidava, Tropaeum Traiani, Durostorum sau Dionysopolis¹⁵.

În ceea ce privește inscripția propriu zisă, restituirea noastră este următoarea¹⁶:

- 1 AVR(elius) [.....]
QVI [militavit]
IN SA[cro comitatu]
ALENS[es?, Prae-]
- 5 POSITV[s vexillationis]
CAPID[avensium vixit]
ANN(os)—[... Menses ...]
DIES V [.....]
AMIC[o pientissimo et]
- 10 SIBI P[os(uit) et con-]
IVX V[..... et]
VAL V[in]
PAC[e requiescit]

r. 1 AVR(elius) – numele defunctului menționat în primul rând, dimpreună cu calitatea sa de *praepositus* din rândul 5, *infra*, amintesc izbitor de cel cunoscut din IGLR, 220 (Aurelius Valens, îndeplinind funcția de *praepositus equitum Scutariorum*), care pune zeului *Herron* – *Herrone* un altar *pro salute sua et vexillationis Capidabesium*;

r. 2 QVI – ceea ce urmează pronumelui relativ nu poate fi altceva decât un verb și, dată fiind apartenența militară a defunctului, se reîntregește, foarte probabil, prin *militavit* ...;

r. 3 IN SA – potrivit opiniei noastre, textul ar putea fi reîntregit: *in Sacro Comitatu*, respectiv *Sacro Palatio*. Fără să avem atestat în teritoriul Dobrogei cantonamentul principal al vreunei unități de *milites comitatenses* sau *palatini*¹⁷, două monumente epigrafice descoperite în provincia Scythia amintesc militari din armata de elită, aflată în imediata apropiere a împăratului¹⁸.

¹⁵ Sven Conrad, *op.cit.*, p. 45, Taf. 15.; Maria Alexandrescu-Vianu, *op.cit.*, p. 219-220. Pentru lăpiciști care lucrează monumentele funerare de la Capidava și Ulmetum, vezi și Z. Covacef, *op.cit.*, p. 262-264.

¹⁶ Mulțumim în mod special prof.dr. Constantin C. Petolescu pentru bunăvoința cu care a acceptat să ne sprijine în publicarea piesei și pentru pertinentele observații epigrafice necesare unei citiri corecte a inscripției funerare.

¹⁷ Vezi Al. Barnea, *op.cit.*, p. 215. Apariția implicită a acestor unități de elită în Scythia trebuie legată de aceea a autorității imperiale în cel puțin două cazuri în cursul sec. al IV-lea p.Chr., episoade menționate de sursele literare cele mai importante din epocă. Este cazul războiului împotriva goșilor lui Athanarich dus de către Valens între anii 367-369 (Amm.Marc. XXVII; Zosimos, IV, 10 urm.), o nouă campanie împotriva barbarilor fiind ulterior condusă de către împăratul Theodosius, în anul 386 (Zosimos, IV, 35-40). Vezi și I. Barnea, *op.cit.*, p. 393-399, 405.

¹⁸ A. Aricescu, *op.cit.*, p. 121-122; vezi și Al. Barnea, *op.cit.*, p. 215.

Primul personaj militar, a cărui inscripție funerară a fost găsită la Troesmis, ne dezvăluie deopotrivă date importante referitor la carierele militare ale epocii. *Valerius Thumpus*¹⁹, este *lanciarus* în *Sacer Comitatus* (probabil) în vremea lui Dioclețian și, după ce își va fi terminat stagiul în această unitate de elită, devine *praefectus Legionis II Herculiae*. Prima unitate în care personajul nostru luptase (și se făcuse probabil remarcat, pentru a accede într-o formațiune de rang superior) este una de pe graniță, *Legio XI Claudia*, unde va reveni, spre sfârșitul carierei, încheindu-și cariera cu o funcție de comandă, între *milites limitanei*. O carieră foarte asemănătoare trebuie să fi urmat și defunctul *capidavens* în discuție.

Cel de-al doilea monument funerar, un epitaf descoperit la Ulmetum, în *territorium capidavense*, este pus de către soție pentru *Valerius Victorinus*²⁰, care fusese *biarc(h)us* (subofițer însărcinat cu aprovizionarea) în *Sacrum Palatium*, în slujba împăratului Licinius. *Valerius Victorinus* căzuse în luptele din Calcedonia (*Chrysopolis*), în anul 324;

r 4. *ALENS* – de remarcat urma unei litere, sub forma unei linii în josul câmpului: singura probabilă pare să fie S (vezi în r. 3 cum este realizat S din *sa[cro]*; apoi în r. 5 S pentru [(*prae*)]*positu(s)*; r. 8 pentru *dies*; r. 10 *sibi*). Pornind de la cea mai importantă sursă literară a epocii – *Notitia Dignitatum* –, unde, ne grăbim să atragem atenția, nu găsim însă nici o mențiune directă care să se potrivească cazului discutat aici, se poate imagina o reconstituire a numelui trupei în care activează defunctul, pornind fie de la numele imperial (de genul *milites Gratianenses*, *Valentinianenses*), ori poate cel al garnizoanei (de genul *milites Novaenses*, *milites Daphnenses*);

r 5. *POSITU(s)* – prin situarea în economia întregii inscripții, este improbabilă restituirea *positus*²¹, mult mai potrivită fiind, după părerea noastră, lectura rândurilor 4-8 prin ... *praepositus vexillationis Capidavensium vixit annos ... menses... dies V*, ceea ar urma în chip logic fiind numele celui care pune inscripția. În Scythia cunoaștem pe cale epigrafică câțiva *praepositi* din secolul al IV-lea, cum este Ursicinus (la Cius), Decius (la Aegyssus) și, eventual, un Marcianus la Salsovia²². Pe lângă *vexillatio equitum Solensium* atestată la Capidava, aflăm alte *vexillationes* din epoca Dominatului la Histria, Aegyssus și Salsovia²³.

¹⁹ Vezi IGLR, 236, Troesmis: *D(is) M(anibus)/ Val(erio) Thumpo qui/ militavit in leg(ione)/ XI Cl(audia) lectus in sacro/ comit(atu) lanciarus/ deinde protexit/ annis V missus/ pref(ectus) leg(ionis) II Hercul(iae)/ [e]git ann(is) II semise et/ decessit vixit ann(is)/ XXXV m(ensibus) III d(iebus)/ XI Aurel(ius)....* Pentru posibila apartenență la religia creștină a defunctului, vezi și Al. Madgearu, *A Note on the Christians' presence in the Sacer Comitatus before 313. A.D.*, în *Aevum, Rassegna di scienze storiche, linguistiche e filologiche*, LXXV, Gennaio-Aprile 2001, Università Cattolica del Sacro Cuore, Milano, p. 111-117.

²⁰ Vezi IGLR, 206, Ulmetum, p. 213-215: *D(is) M(anibus)/ Val(erius) Victorinus/ biarcus qui militavi[t]/ in sacro palatio ann(is) VII[...]/ vix(it) ann(is) XL qui i(n) proe[li]-/ o [R]oamnorum Calced[o]-/ nia contra aversarios/ decessit honoris grati[a]/ sanxit ut perpetuos ho-/ norarique honesta r[e]-/ liquiaru[m] sepultur[a]/ consecr[ata] videatu[r]/ HVHI ? M[atrona] con[ilux]/ pientissima viva s[e]-/ met bene meren[ti]/ compari suo me[mol]-/ riam posuit. Piesa a fost descoperită de V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum II*, ARMSI, s. 2, t. 36, 1914, p. 386-387.*

²¹ Pentru *positus*, vezi IGLR, 30 (Tomis), stelă datată în sec. IV-V p.Chr.: *In hu(n)c tumulu-/ m est positus/ Terentius/ filius Gaio-/ ne amor(um) vigin-/ ti cinque mil-/itans inter sa-/ gittar(io)s iuniores.*

²² IGLR, 233 (Cius) ... et Ursicini *praepositi*; 270 (Aegyssus) ... *equitis vexillat(ionis) Egissesis ... ex prelepto Deci prepositi*; 272 d5 (Salsovia) unde Em. Popescu citește ... *Marciani praepositi* ...

²³ IGLR, 110 (Histria) ... *circitor d[e]/vixillatio-/n[e] XII cata-/fractari(or)um ...*; 270 (Aegyssus); 271 (Salsovia) ... a *prae(positis) et vexillat(ionibus) in Cast(ris) Salsoviensib(us) ...*

r. 9. AMIC – se poate observa în ruptura pietrei cel mai probabil litera C, fapt pentru care restituim, în continuarea rândului precedent, *amico*, urmat poate de un superlativ (*pientissimo*, ori *carissimo*)²⁴ et;

r. 10-11. SIBI P / IVX V ... – deși P este nesigur, căci în spărtura pietrei se păstrează doar hasta verticală a literei, am restituit prin *sibi p[osuit et con]/iux V[... et]*;

r. 12 VAL(*erius*) V(...) – probabil fiul defunctului. Antroponimul *Valerius* este unul frecvent atestat în ultimele decenii ale secolului al III-lea și în prima jumătate a veacului următor, pornind de la faptul că numele este purtat de către Dioclețian sau Constantin cel Mare (Caius Aurelius Valerius Diocletianus, respectiv Flavius Valerius Constantinus), ceea ce ar putea sugera, alături de alte elemente, o datare în această vreme. Se cuvine, poate, amintit în acest context faptul potrivit căruia ambele inscripții din epocă menționate mai sus (atât cea de la Troesmis, cât și cea de la Ulmetum) sunt monumente funerare ale unor Valerii – Valerius Thiumpus și Valerius Victorinus²⁵.

r. 13 – PAC – în ruptura pietrei se poate observa urma unei litere, care nu poate fi decât un C, motiv pentru care restituim cu formula creștină *in]/ PAC[re requiescit]*²⁶.

În altă ordine de idei, se cuvine amintit și faptul potrivit căruia în epoca trecerii de la păgânism la creștinism din primele decenii ale secolului al IV-lea descoperirile epigrafice mărturisesc o certă dualitate religioasă. Sunt frecvent întâlnite, spre pildă, situații în care dedicația *Dis Manibus* însoțește inscripții funerare creștine²⁷. Apoi, privitor la persistența tradițiilor funerare păgâne la începutul epocii Dominatului în Scythia, au fost deja descoperite până în acest moment un număr de opt inscripții²⁸, mai mult de jumătate aparținând unor

²⁴ IGLR, 188, 189, 206, 207.

²⁵ IGLR, p. 248.

²⁶ Variantele cele mai des întâlnite în inscripții sunt *depositus in pace*, *decessit in pace*, *obiit in pace*, *requiescit in pace*, *hic quiescit in pace*, *vixit in pace*, *benemerenti in pace*, foarte rar *in pace lesu recessit*. Vezi Orazio Marruchi, *Manuale di archeologia christiana* (IV ed.), Desclée & Co. Editori Pontifici, Roma, 1933, p. 202, 204-221; vezi și Orazio Marruchi, *Epigrafia christiana. Trattato (con una Silloge di antichi iscrizioni cristiane principalmente di Roma)*, în Manuali Hoepli, Milano, 1910, p. 75 (nr. 9), 88-89 (nr. 37), 90 (nr. 40), 102 (nr. 63), 103 (nr. 67), 142 (nr. 91), 156-157 (nr. 124-125), 162-163 (nr. 139-141, 143), 195 (nr. 205), 196-197 (nr. 206-2037), 208-209 (nr. 233-234), 212 (nr. 241-242), 213 (nr. 244), 214 (nr. 248-249), 215 (nr. 250), 225 (nr. 267-269), 317 (nr. 378), 320 (nr. 383), 327 (nr. 394). Pentru aceste informații aducem mulțumiri colegului drd. Romeo Cârjan, fost membru al Accademia di Romania din Roma. Pentru întreaga provincie a Scythiei, nu cunoaștem decât o singură inscripție de la Tomis, cu formula *complevit in pace*, datată târziu, în sec. V-VI p.Chr., vezi IGLR, 40; Ion Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Città del Vaticano, Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 1977, n° 19, p. 52, fig. 9.

²⁷ Vezi C.M. Kaufmann, *Handbuch der Altchristlichen Epigraphik*, Freiburg in Bresgau, 1917, p. 37, 55. Pentru provinciile de la Dunărea de Jos, vezi Al. Barnea, *Dacia Ripensis, Moesia Secunda et Scythia Minor entre paganisme et christianisme*, în *Analele Universității București, Istorie*, 44 (1995), p. 25-31; vezi și Al. Suceveanu, *Două inscripții inedite de la Histria, Pontica*, 31 (1998), p. 114-116.

²⁸ IGLR, 5, 17 (Tomis); 114 (Histria); 168 (Halmyris); 206, 208 (Ulmetum); 236 (Troesmis). Vezi și Al. Suceveanu, *loc.cit.*. Pentru tot cursul epocii Dominatului înregistrăm o așteptată, covârșitoare majoritate a inscripțiilor creștine, căci din cele aproximativ 300 cunoscute doar 20 sunt în mod clar păgâne: vezi Al. Barnea, *La Dobroudja aux IVe-VIIe siècles n.è.*, în Al. Suceveanu, Al. Barnea, *op.cit.*, p. 285-287.

oficiali, de obicei personaje militare, dar care nu depășesc cronologic jumătatea secolului al IV-lea²⁹.

În concluzie, monumentul funerar de la Capidava pare să fie cel al *praeposit*-ului Aurelius ... al unității staționate la sfârșitul secolului al III-lea – începutul secolului al IV-lea în garnizoana de pe limesul dunărean, fiind poate pus chiar *acelui Aurelius Valens* care dedica un altar (*aram posuit*) lui *Deus sanctus Hero* (sau *Herrone*) la Ulmetum, *pro salute sua et vexillationis Capidabesium*. Importanța științifică a stelei funerare discutate în rândurile de mai sus, este conferită prin calitatea sa de primă atestare explicită și aflată *in situ* a numelui cetății de la Capidava. Ea aduce totodată o nouă dovadă în sensul staționării în cetatea „de la cotul Dunării” a acelei *vexillatio equitum scutariorum* din vremea Tetrarhiei și până la punerea în operă a noi reforme militare la Dunărea de Jos de către Constantin cel Mare. Din punct de vedere artistic, se cuvine amintită calitatea excepțională a execuției lapidului, dată fiind datarea târzie a monumentului, cât și apariția unui inedit element decorativ, interpretat de noi ca posibilă masă pliantă. Acesta nu își află vreo analogie cunoscută în clasele și tipurile stelelor funerare cunoscute, atât din spațiul dobrogean, dar și din întreg restul spațiului moesic.

În sfârșit, epigrafa datează din perioada agitată a sfârșitului secolului al III-lea - primele decenii ale secolului al IV-lea, datare spre care ne îndreaptă inclusiv ductul literelor, decenii caracterizate de repetate persecuții religioase anticreștine. În mai puțin de un secol, religia creștină va reuși uimitorul salt de la statutul de religie ilicită - trecând prin faza intermediară de religie tolerată și devenind, la scurt timp, cea oficială – la cel de unică religie acceptată în cuprinsul întreg Imperiului roman. Ceea ce reține atenția în cazul piesei noastre, atât de tipică epocii tranzitorii în care este produsă, este tocmai suprapunerea dintre formula creștină finală - *in pac[e (re)quiescit]* – și reliefurile funerare al stelei, alcătuit după o schemă iconografică tradițională.

Greu de aflat – date fiind toate semnificațiile științifice ale epitafului discutat mai sus – un omagiu mai potrivit memoriei profesorului nostru drag, Radu Florescu, cel care și-a dăruit pentru mai bine de jumătate de veac inima, mintea și întreaga-i energie șantierului arheologic de la Capidava.

²⁹ Excepție fac piesele IGLR, 17 (Tomis); 208 (Ulmetum); Al. Suceveanu, *loc.cit.*

Fig. 1 – Detaliu artistic

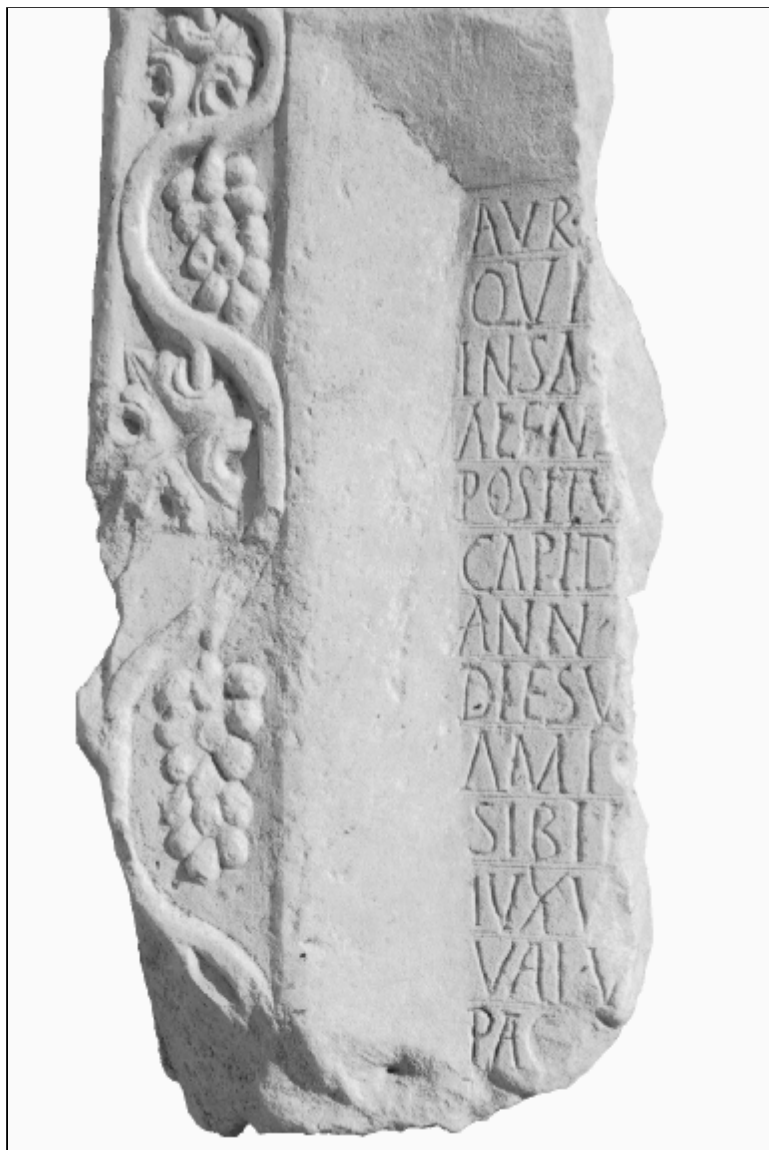

Fig.2 – Detaliu text inscripție

- 1 AVR(elius)·[.....]
 QVI [militavit]
 IN SA[cro comitatu]
 ALENŞ[es?, Prae-]
 5 POSITV[s vexillationis]
 CAPID[avensium vixit]
 ANN(is)·[... Menses]
 DIES V [.....]
 AMIÇ[o et]
 10 SIBI P[os(uit) et con-]
 IVX V[..... et]
 VAL·V[..... in]
 PAC[e requiescit]

Propunere de restituire a textului inscripției funerare
 a lui Aurelius, *Praepositus* din *vexillatio Capidavensium*.

Fig 3 – Reconstituire inscripție funerară

VEXILLATIO CAPIDAVENSIIUM DANS UN NOUVEAU MONUMENT ÉPIGRAPHIQUE

Resumé

Dans le camp de Capidava a été mis au jour un nouveau monument à caractère funéraire. Il fut érigé vers la fin du IIIème - début du IVème siècle à la mémoire d'Aurelius..., préposé de la *vexillatio equitum scutariorum*. Ce commandant pourrait être Aurelius Valens, déjà connu grâce à une inscription trouvée à Ulmetum. Cette pièce confirme également de manière explicite le nom du site de Capidava. Du point de vue artistique, on mentionne un ornement inédit pour les stèles funéraires de Mésie: un meuble pliant. L'association des éléments décoratifs, suivant un schéma iconographique traditionnel, avec la formule chrétienne finale semble illustrer à la fois les hésitations artistiques et une dualité d'ordre religieux correspondant à cette époque antérieure à l'année 325.